

RIJEČ

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu
historiju

Broj 42, godina XXI
novembar, 2016.
[str. 167-172]

© Monos 2016

Ekumenski romani Enesa Karića

Prof. dr. Vedad Spahić

Romani Enesa Karića *Jevrejsko groblje* i *Slučajno čovjek* fabularno su povezani, zajednički im je glavni junak a i centralna tema – mogućnosti i perspektive međureligijskog i interkulturalnog dijaloga. Ono što ih još suštinskije povezuje jeste da su to romani s tezom. Označujući religije danas kao “muzeje davno prošle nade” Karić ljestvicu svojih ekumenskih očekivanja ne postavlja visoko. Romanopiščeva ishodišna vizija (teza) nije postizanje nekog interdoktrinarnog konsenzusa nego uspostava i širenje dijaloga kao takvog, za što je potrebno dijalog izmjestiti iz krugova vjersko-akademske elite i spusti ga u partere i agore profanog života. Ključna autorska operacija *lowering of cultural values* mora obuhvatiti laičku razinu gdje se, kako nam autor nadvosmisleno sugerira, dijalog religija, ideologija i kultura jedino ima nadati učinku, svrsi i smislu. Ta je intencija stavila pred autora probleme naturalizacije laičkih likova preopterećenih sofisticiranom duhovno-teološkom agendom i s tim u vezi iznadena rješenja nisu uvijek na razini koja alimentira estetsku vjerodostojnost.

Ključne riječi: roman s tezom, polifonijski roman, ekumenizam, sakrocentrični društveni konsenzus, spuštanje kulturnih vrijednosti, mehke metanaracije, naturalizacija i unutarnja motivacija

Da književnost nije tek neko epizodno samodokazivanje onkraj uspješne karijere teologa i akademskog dje-latnika Enes Karić je dokazao publikovanjem već četiri romana koja nisu promakla interesu kako šire publike tako i stručnog kritičkog prosuđivanja. Drugi i treći po redu romani *Jevrejsko groblje* i *Slučajno čovjek*¹ fabularno su povezani, zajednički im je glavni junak a i centralna tema – **mogućnosti i perspektive međureligijskog i in-**

1 Citati prema Enes Karić: *Jevrejsko groblje*, Tugra, Sarajevo, 2011. i Enes Karić: *Slučajno čovjek*, Tugra, Sarajevo, 2013.

RIJEČ

Fuad ARIFHODŽIĆ, *Latinska cuprija II*, akvarel, 15x25cm, fotografisala Dragana Antonić

terkulturnog dijaloga. Ono što ih još suštinskije povezuje jeste da su to **romani s tezom**. U ovdašnjoj kritici terminološku odrednicu *roman s tezom* nikada nije prestala pratiti negativna vrijednosna implikacija. Iza stigmatiziranja jednog u osnovi neutralnog pojma stoji po svoj prilici iskustvo frustracije i otpora književne republike dugovječnoj ideološkoj instrumentalizaciji literature. Matični medij književnog djela koje služi potvrđivanju određene teze na našim je prostorima socrealistička lakirovka, i ona je, bez sumnje, najveći vinovnik inducirane i neselektivne kontaminacije svega što se može vezati za pristajuće žanrovsko određenje. Vjerovatno se u tome krije i objašnjenje zašto se ova sorta romana rijetko javlja u recentnoj bosansko-hercegovačkoj književnosti uprkos činjenici

na koju ukazuje Susan Suleiman da 'egzemplarne pripovijesti' "cvjetaju u nacionalnim kontekstima i u povijesnim trenucima koji stvaraju oštre ideologijske sukobe – drugim riječima u klimi krize"².

U širim obzorima stvari ne stoje tako, naprotiv, klasike kao što su Camus, Sartre, pa i Andrić, čita se u svojevrsnom ali neopterećujućem ideološko-povijesno-filozofskom ključu, bez apriornog vrijednosnog baždarenja izvedenog već na osnovu samih teza koje su u djelima spomenutih pisaca egzemplificirane kroz narativne strukture. Bez grtalice koja će raščistiti nanose ovih pojmovnih i socio-kulturalnih hipoteka čitanje romanâ Enesa Karića može predstavljati ozbiljan problem. Karić je po primarnoj vokaciji teološki mislilac u polju ekumenizma i međureligij-

2 Prema Vladimir Biti: *Historia magistra vitae – Ivan Aralica i egzemplarna pri/povijest*, u: *Čovjek, prostor, vrijeme: književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*, zbornik, ur. Živa Benčić i Dunja Fališevac, Disput, Zagreb, 2006., str. 393.

ske tolerancije, za koga romanopisanje ne predstavlja pokušaj iskakanja iz vlastite kože, dapače njegovi književni uraci su svojevrsni suplementi filozofsko-esejističkom diskursu s kojim se etablirao u stručnoj i široj intelektualnoj javnosti, a što je, pa recimo negdje od ranog Umberta Eca naovamo, posve legitima gotovo i uobičajena pojava u kontekstu postmodernog polihistorizma.

Ako se, dakle, moguće složiti oko toga da teza, kao i roman koji je vernakularizira, nisu sami po sebi nekakve aksiološke parije – dobro bi bilo razviditi s kakvim se to stvarnim problemom autori ovih romana u startu suočavaju. Držimo da je to, van svake sumnje, problem ovjerodostojenja. Dovoljno je, da ne idemo u dalju književnu prošlost, prisjetiti se koji silni Ibrišimovićev napor da kulturalno-memorijski odomaći tezu o preferencijalnosti islama nad drugim religijama – uz sav nesporni pripovjedački dar – nije bio garancija literarne kredibilnosti romana *Vječnik*. Karić je – kada je o ovome riječ – u odnosu na Ibrišimovića ipak u djelimičnoj prednosti. Njegove teze za razliku od Ibrišimovićevih spadaju u kategoriju *mehkih metanaracija*. Šta pod tim podrazumijevamo elaborirat ćemo u zaključnom dijelu rada. Prije toga neophodno je promotriti strukturni postav kojemu je pisac namijenio zadaću iznošenja metanarativa, koji, i kada su mehki, nisu književno gratibilni inputi.

Tokom svoga nastajanja roman *Jevrejsko groblje* morao je za autora predstavljati razrješavanje barem dva osnovna problema. Prvi je narativno-tehničke prirode (možda i više od toga). Tiče se iznalaženja: a) najprikladnijeg žanrovskog okvira za literarizaciju vlastite, po sadržaju i značaju poslova koje je obavljao, više nego bogate memoarske građe; b) odgovarajućeg tipološko-karakternog profila junaka koji će unutar fikcionalnog hronotopa ratnog Sarajeva preuzeti kompetencije intradijegetičkog pripovjedača. Drugi je problem svjetonazorski, i, premda je pisac po vokaciji teolog, više je ideologijski nego

religijski. Generiran je intencijom da se kreira romaneskni svijet koji funkcioniра u skladu sa nekom minimalističkom agendom sakrocentrizma koja bi, autor se duboko nada, mogla kao koegzistencijski *modus vivendi* bosanskog društva biti prihvatljiva za i za sekularno-ateističko okruženje.

Okvirna je pripovijest romana smještena u holandski grad Leiden, u kafe-knjižaru “Erasmus Roterdamus Bookstore”, gdje razgovaraju bosanski izbjeglica Sadik Dobrača i njegov prijatelj, bivši unproforski oficir Holanđanin Kristijan. Razgovor se pretvara u Sadikov monolog, u priču o djetinjstvu i juvenilnim danima u rodnom selu pokraj Rogatice, o neobičnoj razmjeni za srpskog snajperistu kojom je “ubačen” u Sarajevo, o životu u ratnom Sarajevu, o holandskom izbjeglištvu... Autor na ovaj način želi vlastiti pogled iz matičnog mu miljea – intelektualnog i političkog mainstream-a – dislocirati na marginu društva, dakle u onaj prostor koji (bi trebao da) vjerodostojnije naturalizira vizuru naratora kao neutralnog posmatrača i k tome zajamči pouzdaniju provjerljivost mogućeg oživotvorenja sakrocentrične ideje društvenog konsenzusa koju roman promovira. Ali budući da po svome karakteru i sadržaju fabularna okosnica romana predstavlja svojevrsnu hroniku ključnih, politički prijelomnih i historijski dalekosežnih događanja, koja su se po pravilu zbivala u krugu sarajevske intelektualne i političke elite, pozicija izmještenog, uzrasno i statusno delegitimiranog naratora pokazala se iznimno nezahvalnom. Ako trinaestogodišnji dječak Sadik Dobrača, izbjeglica i ulični prosjak, dodijeljeni mu teški teret sveprisutnog oka i uha nekako i iznese na Ferhadiji u jeku krvavog obračuna regularaca sa odmetnutim jednicama Cace Topalovića, to mu zasigurno ne može uspjeti kada ga pisac uvodi na sesije bošnjačkog vjersko-političkog vrha (sastanak predsjednika Izetbegovića sa bošnjačkim intelektualcima u sali Općine Centar decembra 1992., sastanak odbora za organi-

zaciju Bošnjačkog sabora, Holiday inn, ljeta 1993. ...) gdje se raspravlja o sudbini države i naroda, definira strategija vojne i političke borbe, odlučuje o preimenovanju Muslimana u Bošnjake itsl.

Shvatajući po prilici da dječakov itinerer ide nauštrb posibilitnosti, pisac traga za spasonosnim narativnim rješenjima koja će njegovo «izvještavanje» učiniti kredibilnijim kako u odnosu na gabarite romaneskne fikcije tako u i odnosu na korištenu nefikcionalnu memoarsku građu koja je po autorskim kriterijima i zamislila dovoljno relevantna da vizira svoje mjesto u sadržaju romana. Na tom je tragu otkriven patent u tzv. “nabožnim sjećanjima” tj. napadima govorenja i pričanja koji se u trenucima uznemirenosti javljaju kod Sadika kao “oblik blaženog šizofrenog stanja ili nabožne autopsihoze svojstvene talentiranim ljudima”. Zahvaljujući takvim stanjima on je u prilici da magnetoskopski doslovno prenosi tuđe riječi čime je obezbijeden priručni autentifikacijski modus za romaneskno upošljavanje islamske homiletike (hutba/ders/vaz) kao konativnog “umetnutog žanra” pomoću kojeg na barem 50% stranica ovog voluminoznog romana autor plasira, razrađuje i nijansira svoju centralnu tezu (sakrocentrični minimalizam), možda najslikovitije datu u metafori provaljene ograde:

«Vjera je čovjekova granica, obična a uvijek prisutna, kao zrak u plućima! Ako si svjestan te granice, prati te kao blaga sjenka dok ima svjetla. Sjenka kod tebe blizu, a svjetlost unaokolo i svuda. Pogledaj koji put u sjenku kao opomenu. Ne dopusti da svjetlost mine, jer će nestati i sjenka, iščeznuće opomena, zakoraćićeš u tamu. A tamo, u tami, nema granice, nikakve, ni sjenke, nikakve, stavljajš stope gdje hoćeš, ne znaš razliku između harama i halala, sve ti postane svejedno, kao kravi, koja ne zna razlikovati travu svoga vlasnika od trave njegova susjeda. Trava ovdje,

trava tamo, a između provaljena ograda... Draga braćo, znanje o provaljenoj ogradi još uvijek je nekakva granica, makar bivša, dobro je da smo je i takve svjesni.»³

Sadikovi omiljeni vaizi su džematski hodža Gušić iz rodnog Vragolova i Mujki, pomalo idealizirana literarna replika Mustafe Spahića, ličnosti poznate u javnom životu Sarajeva i BiH. Obojica su, svaki na svoj način, protagonisti tolerancije, dijaloga, otvorenosti, traženja zajedničkih imenitelja i dodirnih tačaka sa drugim, napose onima koji iz polazišnih tačaka vlastitog svjetonazora streme afirmaciji sličnih vrednota. Koliko je Mujki centralna, uporišna tačka Karićeva ekumenistički dizajniranog romanesknog svijeta, u istoj mjeri je njegova pozicija liminalna naspram diskursa institucionalnog islama kojemu je, diskretno i uz respekt možda najboljih namjera pojedinaca (hafiz Ismet ef. Spahić, npr.), pripisana stanovita klaustrofobičnost. U svemu tome je više nego razvidna i topografsko-prostorna simbolika. Ismet ef. Spahić je imam/hatib Begove džamije a Mujki ordinira u malim «satelitskim» džamijama Magribiji i Čobaniji i, nimalo slučajno, Mujkijevo pomjeranje ne odvija se ka centru nego misionarski probija limese i ulazi u prostor sekularnog. Pisac će mu u završnom dijelu romana dati priliku da na stepenicama Kamernog teatra vazi ljudima skrivenim od granata i sve ih, bez obzira na vjeru i zakon, očara poput drevnog indžilskog proroka. («Gledaju u Mujkija kao u radosnu zraku dok govori evlijanski i odlučno, i širi ruke ukруг, kao da opisuje veliku sofru.») Ako je metafora provaljene ograde donja onda je metafora velike sofre sa posvećenim u centru gornja projektivna tačka Karićeve ekumene.

Sve bi to, teško se oteti utisku, možda moglo i književno zasjati da je dostajalo autorske hrabrosti i da nije nedostajalo povodljivosti. Je li trebalo uvoditi naratora kao nekog svog književnog bedela? Čemu svi ti likovi-kon-

3 E. Karić: *Jevrejsko groblje*, str. 275-6.

strukti koji govore kao da su pred njima neprestano uključene kamere? Zašto uopće roman? Nema više žanrova na tronu; vriednosna hijerarhija u književnoj genologiji odavno je pasé! U nekoj prikladnijoj spon-gijalnoj formi – esej, memoari, što da ne? – interžanrovske geminacije djelovale bi blaže i prirodnije. Ne bi, pod (neartikuliranim a pritiščućim) teretom istih ovih pitanja au-tor, kroz usta svog glavnog junaka, na kraju romana dvojio: «Danas, u Holandiji, još mi je nejasnije kako sam i kakvim izrazom lica uspijevao potaknuti ljude da mi govore i ono što se nije neposredno ticalo mene, nego se ticalo svega drugog?»

Roman *Slučajno čovjek* na planu fabule nastavak je, kako smo već rekli, *Jevrejskog groblja* i prati novu etapu izjegličkog života glavnog junaka Sadika Dobrače. Označujući religije danas kao “muzeje davno prošle nade” Karić ljestvicu svojih ekumenskih očekivanja ni ovdje ne postavlja visoko: “Međureligijski razgovori nisu za to da se išta riješi, jer kad teologije nešto rješavaju tad udara istina na drugu istinu kao more od mramorje, već su ti skupovi tu da se pokuša skromno učestvovati u tuđoj nadi i strahu, da se vidi ozbiljno lice čovjeka preplašenog istinama njegove vlasite religije i njenim strahovima, znate. I da im mi objasnimo strahove, i nade, znate...”

Romanopiščeva ishodišna vizija nije po-stizanje nekog interdoktrinarnog konsenzusa nego uspostava i širenje dijaloga kao takvog, za što je potrebno dijalog izmjestiti iz krugova vjersko-akademske elite i spusti ga u par-tere i agore profanog života. Kako to izvesti na djelotvoran i kredibilan način – odgovor u svakodnevnom životu za sad ne postoji, a po prilici ništa manje mukotržno nije prona-ći ga ni u romanesknoj fikciji. Konstruiranje posiblnog okvira za jedan takav pokušaj hamletovsko je pitanje ovoga Karićevog roma-na. Kao prvo, sredina u kojoj se zbiva radnja morala je biti osvjedočeno kosmopolitska (da decenijama privlači ljude različitih kultu-

ra i vjera) a u isto vrijeme dovoljno inficira-na virusom islamofobije (Holandija, sasvim OK), e kako bi centralni događaj–masovna policijska racija protiv “potencijalnih izvrši-laca delikata religijski inspiriranog nasilja”– imao autentičan motivacijski okvir. Ovako sročena sintagma u policijskom vokabularu podrazumijeva širok spektar “inspiriranih”, uključujući i vehementne ateiste, te potpuno nevine osumnjičenike čije je privođenje re-zultat paranoje bezbjednosnih struktura na Zapadu. Ali to je samo prolegomena ključne autorske operacije *lowering of cultural values* – kojom se pritvorska čekaonica pretvara u prostor debate, upravo na onoj laičkoj razini gdje se, kako nam autor nadvosmisleno sugeri-ra, dijalog religija, ideologija i kultura jedi-no ima nadati učinku, svrsi i smislu.

Frontalni i neselektivni karakter policijske akcije obezbijedio je masovnost i raznolikost personalnih profila dovoljno heterogenog vjersko-ideološkog background-a da bi za-mišljena “podjela uloga” bila ostvarena, na način koji je možda najbliži onoj bahtinov-skoj koncepciji romana kao polifone struk-ture. No za razliku od romenskne tradicije (Dostojevski) čijim potencijama Bahtin bla-godari svoje autoritativne teorijske izvedbe Karić nas je zakinuo za vjerodostojne glasove ekumenizmu oporbenih diskursa kojih ne manjka ni u laičkim debatama (primjerice aktuelne teme slobode obraćenja, odnosa Istine i relativizma, vjernosti doktrini i udo-voljenja okruženju, koje manje-više laviraju oko istog pitanja: ukoliko doista sve mono-teističke religije jednako spasonosno, samo na različite načine, vode ljude k Bogu, ima li uopće ikakve svrhe lojalnost svome putu i identitetu?). Taj se prešućeni dio spektra vjersko-ekumenskih i gravitirajućih im kul-turalnih pitanja (“deficitarna a ne preko-mjerna konkretnost njezine radnje” , kako uočava Vladimir Biti) gotovo uvijek javlja kao centralni problem romana s teozom – “ušuljavajući se u egzemplarnu pripovijest

kao samozaštitni otpor kulture i izobličuje njenu vjerodostojnost⁴. Stoga se i roman s tezom kao literarno postignuće događa kroz iznevjerenje svojih ideološko-filozofskih pozlazišta – kada ‘filozofijska barka u svome putovanju otpluta sa željenog kursa’.

Uz sve, profesor Karić, generalno, ne uspijeva oteći se stilskoj monofoniji matičnog mu akademskog diskursa i sniziti razinu glasno-govorničke (in)formiranosti likova laika o sofisticiranim temama.. Želimo vjerovati da je pitanje transformacije narativnih funkcija u karaktere, u njegovom slučaju, ipak stvar bolje i iskrenije saradnje sa recenzentima i čitaocima nesklonim podilaženju u onom neuralgičnom periodu kada autor mnije da je roman završen. S druge strane, kritički okular koji roman vrednuje iz striktno kulturalne perspektive vjerovatno će u prvi plan postaviti mehkoću i pitomost autorovih metanarcija i njegov konektivni angažman u prostoru koji puca od monoloških isključivosti, te unutar vlastite vrijednosne paradigme izvesti neke nepobitno afirmativne zaključke. Neće nas stoga iznenaditi ako recepciju ovog romana obilježe kontroverze generirane čitanjima s različitih disciplinarnih gledišta i polova. Uostalom i ne poznajemo nikoga drugog ko u naše književno polje unosi tu vrstu dinamike.

Izvori:

- Karić, Enes: *Jevrejsko groblje*, Tugra, Sarajevo, 2011.
- Enes Karić: *Slučajno čovjek*, Tugra, Sarajevo, 2013.

Literatura:

1. Bahtin, Mihail: *O romanu*, Beograda, Nolit, 1989.
2. Biti, Vladimir: *Historia magistra vitae – Ivan Aralica i egzempalrna pri/povijest*, u: *Čovjek, prostor, vrijeme: književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*, zbornik, ur. Živa

Benčić i Dunja Fališevac, Disput, Zagreb, 2006., str. 389–406.

3. Spahić, Vedad: *Šta se o Vječniku zna a ne želi reći*, u: *Prokrustova večernja škola*, Bosnia-Ars, Tuzla, 2008., str. 233-236.
4. Žmegač, Viktor: *Povijesna poetika romana*, Grafički zavod Hrvatske, 1987.

SUMMARY

Ecumenical Novels by Enes Karic

Novels written by Enes Karic “Jevrejsko groblje” (Jewish cemetery) and “Slučajno čovjek” (Accidentally human) are connected in their plots; they have a mutual hero and the central topic – the possibilities and perspectives of interreligious and intercultural dialogue. What connects them even more thoroughly is that they are novels with a thesis. Marking religions today as “museums of long gone hope” Karic doesn’t set the bar of his ecumenical expectations high. The outcome vision (thesis) of this novel writer is not to achieve some interdoctrinal consensus but to establish and maintain a dialogue as such, for which it is necessary to remove the dialogue from the religious-academic elite circles and lay it in the parterres and agoras of profane life. The author’s key operation of lowering cultural values must encompass the layman level where, as the author unequivocally suggests to us, the dialogue of religions, ideologies and cultures can only hope for effectiveness, purpose and sense. This intention created problems for the author concerning the naturalization of layman characters overburdened by the sophisticated spiritual-theological agenda and thus the surprising solutions are not always on the level which contributes to the aesthetic credibility.

Key words: exemplary novel, polyphonic novel, ecumenism, sacrocentric social consensus, lowering cultural values, soft metanarrative, naturalization and internal motivation

4 Vladimir Biti: ibidem, str. 393.